

Sosyal Medyada Kutsalın Profan Şekilde Sorgulanması¹

Handan Yalvaç Arıcı²

Öz

Yeni medya araçları bireylere içerik üretme ve bu içerikleri paylaşabilme imkânı tanımaktadır. Dünyanın her yerinden paylaşılan görsel, ses dosyası, video olmak üzere birçok içerik ortak bir dil ve ortak bir kültür oluşturmaktadır. Dijital kültür bireylerin hayat anlayışlarının ve tarzlarının değişip dönüşmesine neden olmaktadır. Dijital dil ve kültür geleneksel dil ve kültürden farklı olarak özel alan ya da kamusal alan, ahlaki ya da gayri ahlaki, edebi ya da gayri edebi olmasına bakılmaksızın her türlü söylemin normal olarak değerlendirilmesidir. Her türlü ifadenin kabul gördüğü mecralarda kutsala yönelik söylemlerin de profan bir şekle büründüğü görülmektedir. Allah, Hz. Peygamber, Kur'an ve ibadetler hakkındaki sorgulama tarzı konuyu araştırmaktan ve anlamaya çalışmaktan daha çok değersiz ve sıradan kılmaya yönelik bir eylem olarak yansımaktadır. "Allah narsis olduğu için mi yarattığı insanlardan kendisine kulluk yapmalarını istiyor?", "Muhammed Hatice hayattayken onun zenginliğinden ve prestijinden yararlanmak için mi başka bir kadınla evlenmedi?", "Kur'an'daki emir ve yasaklar insan özgürlüğüne aykırı değil mi?", "5 vakit namaz kılmak spor yapmak gibi bir ritüel değil midir?" gibi sorular ergen ve gençleri sorgulamalarına değil kutsalı ve kutsala ait olanları değersiz görmelerine neden olmaktadır. Bu çalışma nitel bir durum çalışması olarak tasarlanmış, Youtube, Instagram gibi sosyal medya platformlarında kutsalın profanlaştırılmasının ergen ve gençlerin din anlayışlarını olumsuz şekilde etkilediği gösterilmekte, bu konuda yapılabilecek eylemlerle ilgili önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Din Eğitimi, Sosyal medya, Kutsal, Profan, Gençler, Din Anlayışı

Abstract

Profan Questioning of The Holy in Social Media

New media tools allow individuals to produce and share content. Many content, including images, audio files, videos, shared from all over the world, create a common language and a common culture. Digital culture causes individuals' understanding of life and styles to change and transform. Digital language and digital culture, unlike

¹ Bu çalışma, 13-15 Mayıs 2022 tarihlerinde Konya'da düzenlenen 3. Uluslararası Din Eğitimi Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

² Doç. Dr., Handan Yalvaç Arıcı, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı (Öğretim Görevlisi), E-Posta: yz.hyarici@29mayis.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-4179-3919>

traditional language and culture, is the normal evaluation of all kinds of discourse, regardless of whether it is private or public space, moral or immoral, literary or non-literary. It is seen that the discourses about the sacred take a profane form in the media where all kinds of expressions are accepted. God, The questioning style about the Prophet, the Qur'an and worship is reflected as an action to make the subject worthless and ordinary rather than researching and trying to understand it. "Is it because God is narcissistic that he wants people he created to serve him?", "Did Muhammad not marry another woman while Khadija was alive to take advantage of her wealth and prestige?", "Aren't the orders and prohibitions in the Qur'an against human freedom?", "Isn't praying 5 times a ritual like doing sports?" Such questions do not cause adolescents and young people to question, but to see the sacred and those belonging to the sacred as worthless. In this study, which The study was prepared as a qualitative case study, it is shown that the profanation of the sacred like Youtube, Instagram on social media platforms negatively affects the religious understanding of adolescents and young people, and suggestions are made about the actions that can be taken in this regard.

Keywords

Religious education, Social media, Sacred, Profan, Young people, Understanding of religion

المقدس بشكل بروفان في وسائل التواصل الاجتماعي تساؤل

المخلص

تمكن الوسائل الاعلام الجديدة للناس بإنتاج المحتويات ومشاركتها. تشكل العديد من المحتويات من جميع أنحاء العالم لغة مشتركة وثقافة مشتركة عبر الصور والملفات الصوتية ومقاطع الفيديو المشتركة. تؤدي الثقافة الرقمية إلى تغيير وتحويل وجهة النظر للحياة. اللغة الرقمية والثقافة الرقمية، على عكس اللغة والثقافة التقليدية، تؤدي الى ان جميع أنواع الخطاب بأنه عادٍ، بغض النظر عن أنه خاصة أو عامة، أخلاقية أو غير أخلاقية، أدبية أو غير أدبية. من الواضح أن الأقوال حول المقدس تتخذ شكلاً دنيوياً في وسائل الإعلام حيث يتم قبول جميع أنواع التعبيرات بنعكس أسلوب التساؤل عن الله والنبى و القرآن والعبادات كأن الموضوع عادٍ لا قيمة له بدلاً من البحث و محاولة فهمه: "هل الله نرجسي ويريد من خلقه أن يخدمه؟"، "ألم يتزوج محمد من امرأة أخرى بينما كانت خديجة على قيد الحياة للاستفادة من ثروتها و منصبها؟"، "أليست الأوامر والنواهي في القرآن ضد حرية الإنسان؟"، "أليست الصلاة خمس مرات من الشعائر مثل ممارسة الرياضة؟" مثل هذه الأسئلة لا تجعل المراهقين والشباب يتساءلون، بل تجعلهم ينظرون إلى المقدس على أنه لا قيمة له. في هذه الدراسة التي تستخدم منهج تحليل حالة نوعية، على منصات التواصل الاجتماعي مثل يوتيوب وإنستغرام، تبين أن تدنيس المقدسات له تأثير سلبي على الفهم الديني لدى المراهقين والشباب، والبحث يقدم اقتراحات حول الإجراءات التي يمكن اتخاذها في هذا الصدد.

الكلمات المفتاحية

التربية الدينية، وسائل التواصل الاجتماعي، المقدس، برفان، الشباب، الفهم الديني النظرة الديني

Giriş

Ontolojik olarak her insan dünyaya nereden geldiğini, niçin yaşadığını ve ölümden sonrasını düşünmekte ve hayatını bir anlam üzerine konumlandırmak istemektedir. Varoluşsal sorgulama içerisinde dünyadaki varoluşun anlamı ve amacı ve bu dünyadan sonra bir hayat olup olmadığı gibi konular bulunmaktadır. İnsanın dünyaya gelişi, dünyadaki yaşayış ve ölüm sonrası ile ilgili sorulara cevap verebilen asli kaynak vahiydir. Çünkü dünyaya geliş ve dünyadan gidiş insan için gayba dair konulardır. Varoluşsal açıdan hayatı anlam üzerine inşa etme arzusu insanı sorgulamaya götürmektedir. Varoluşsal sorgulama insanın fitri olarak bir ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç giderilmediğinde hayat anlamından ve amacından kopmaya başlamaktadır. Bireyin kendisini, bu dünyadaki varlığını, yaşadığı hayatı sorgulaması doğal bir süreci ifade etmektedir. İnsanın fitri olarak kendi varoluşsal sürecini sorgularken inancını ve inandığı değerleri sorgulaması da doğal bir süreci ifade etmektedir.

Bireylerin inançlarını sorgulamaları inançları açısından tatmin olmaları için önemlidir. Varoluşsal sorgulama içerisinde varlığı ve varlığı yaratanı anlama çabası bulunmaktadır. Özellikle kutsal ile bir ilişki başlamadan veya başladıktan sonra kutsalın ve kutsala ait konuların sorgulanması bilişsel ve duyuşsal olarak mutmain olmanın arayışıdır. Bu arayış bireyin inancının zayıflamasına veya güçlenmesine imkân tanımaktadır. Akli unsurların işleyişte olmadığı inanma şekilleri duygusal bağlar oluştursa da bu bağlar düşünceyi ikna edememektedir. Bir başka ifadeyle hayatı anlam ve amacına göre yaşamayı formüle edemeyen inançlar sorgulanmamış inançlar olarak görülebilir. İslâm kaynaklarında araştırma yapılarak, sorgulayarak inanmanın tahkiki imanın olarak tanımlandığı ve öneminin vurgulandığı bilinmektedir. Buna mukabil taklidi imanın sorgulamadan ve araştırmadan rivayet kültürüne dayanarak inanma şeklidir. Bu iman şekli inançla ilgili konularda sorgusuz sualsiz itaat etmeyi gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla iman sorgulama ve araştırma sonucunda tahkiki bir hâle dönüşmektedir.

Günümüzün vazgeçilmezleri hâline gelen sosyal medya platformlarında hayata dair hemen hemen her konuda olumlu ya da olumsuz, ahlaki ya da gayri ahlaki görsel, ses dosyası, video gibi birçok içerik paylaşılmaktadır. Bu paylaşımlar içerisinde varoluşa, hayatın anlamı ve amacına, kutsala ilişkin sorgulamalar bulunmaktadır. Dijitalleşmiş dünyanın sunduğu sosyal medya platformlarında paylaşılan içerikler ergen ve gençlerin tasavvurlarını etkilemekte, ahlaki kriterlere ve değerlere uygun olmayan içerikler saygı ya da özgürlükler çerçevesinde değerlendirilebilmekte ve normal olarak kabul edilebilmektedir. Sosyal medya platformlarında oluşturulan yeni dil ve kültürün genel olarak kutsala ve kadim kültüre saygıdan yoksun olduğu görülmektedir. Özellikle inanca dair paylaşımlarda profanlaşmış bir dil dikkat çekmektedir. Kutsalı profan şekilde sorgulayan bu anlayış gençlerin din konusunda tasavvurlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Sosyal medya platformlarında Allah, Hz. Peygamber'in hayatı, Kur'an ve ibadet konularında müstehzi bir şekilde konular değerlendirilmekte ve bu önyargılı içerikler gençlerde inançla ilgili konulara karşı olumsuz perspektiflerinin oluşmasına neden olmaktadır.

Amaç ve Önem

Sosyal medyada paylaşılan kutsal ile ilgili konularda profan bir dil kullanılması kutsala karşı saygısız bir tavır oluşmasına neden olmaktadır. Bu konudaki çalışmaların örneklerle ele alınmamış olduğu görülmektedir. Bu araştırma, konunun örnekleriyle ele alınması açısından önem arz etmektedir. Çalışmada sosyal medya platformlarında kutsala dair kullanılan profan dil ile ilgili genel bir çerçeve çizilmesi ve bu durumun kutsal

tasavvurunu olumsuz yönde etkilediğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda araştırmada bazı sorulara cevap aranmaktadır:

- Sosyal medya platformlarında kutsal nasıl sorgulanmaktadır?
- Sosyal medya platformlarında kutsalı sorgulama dili saygı çerçevesinde mi gerçekleşmektedir?
- Sosyal medya platformlarından Youtube ve Instagram’da kutsal ile ilgili paylaşımlarda profan bir dilin kullanılması kutsal tasavvurunun inşasında etkili midir?
- Sosyal medyada profan bir dil ile paylaşılan içerikler bireylerin kutsal ile olan iletişimlerini nasıl etkilemektedir?

Yöntem

Bu çalışma araştırma yöntemlerinden nitel bir durum çalışması olarak tasarlanmıştır. Durum çalışmalarında duruma ilişkin ortam, bireyler, olaylar, süreçler gibi etkenler bütüncül bir yaklaşımla araştırılmakta, bu etkenler ilgili durumu nasıl ve hangi yönlerden etkiledikleri aynı zamanda bu durumdan nasıl etkilendikleri anlaşılmaya çalışılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, 73). Bu yöntem seçilen durumun derinlemesine araştırılması açısından tercih edilmiştir. Çalışmada kullanılan yöntemle seçilen bir durum yani, kutsalın profan bir dil ile sorgulanması sosyal medya platformları çerçevesinde bütüncül olarak araştırılmakta ve değerlendirilmektedir. Veri toplama sürecinde öncelikle literatür taraması yapılarak kutsalı sorgulama konusunda araştırmalar yapılmış, daha sonra amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen Youtube ve Instagram’da çalışma konusu ile ilgili platformlarda paylaşılan içerikler değerlendirilmiştir. Veriler betimsel analiz yöntemiyle elde edildikten sonra sistematik bir şekilde betimlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, 239). Durum çalışması olarak tasarlanan bu çalışmada sosyal medya platformlarında Allah, Hz. Peygamber, Kur’an ve ibadet konularında paylaşılan içeriklerdeki profan söylemler ortaya konulmakta ve konuyla ilgili önerilerde bulunmaktadır.

Kutsalı Sorgulama

Varoluşsal olarak her insanın varlığını, nereden geldiğini, var olduğu mekânı ve varoluşunun nihayetini sorgulama ihtiyacı ontolojik sorgulamayı ifade etmektedir. İnsan kaynağına yakınlaştıkça hakikate ulaşmaya başlamaktadır. Tıpkı saflaştırıldığı ve rafine edildiği ölçüde camın ışığı daha az engellemesi gibi bireyin de hakikate yaklaştıkça fitratındaki güzellikleri görebilmesi engellenmemektedir. Cam kum ve opak materyallerden yapılmakta ve ışığı geçirebilecek hâle gelene kadar rafine edilmektedir. Böylelikle ışığı değiştirmeden iletebilen bir yapıya dönüşmektedir. Cam kendi ışığına sahip olmasa da ışıqla parlamaktadır (Frager, 2005, s. 61). İnsan doğası da hakikatin ışığına ihtiyaç duymaktadır. Hakikate yöneliş bireyin kendisini anlamaya çalışmasıyla başlamaktadır. Kendisini bilmeyen hakikatini bilememektedir. Tahkiki iman insanın kendisini ve inancını hakikat üzerine temellendirmesidir.

Antik Çağ’dan günümüze insan varlığı giderek daha fazla maddi unsurların öncelikli olduğu bir dünyaya hâkim olmakta ve bu hâkimiyet Tanrısız tanrılaşma döneminin yaşanmasına neden olmaktadır. Özellikle reform hareketleriyle birlikte Batı dünyasının sadece rasyonel aklı referans olarak kabul etmesi, tabiatın sırlarına vakıf oldukça tabiatı kontrol altına alabilme düşüncesi sonucunda maddi açıdan birçok gelişmeler yaşandığı bilinmektedir. Öyle ki aya ayak basılması, elektrik ve nükleer güçlerin kullanılması ve teknolojinin her alanda büyük ivme kazanması sonucunda hayatın maddi unsurlar üzerine dizayn edilmeye başladığı görülmektedir. Walt Disney’in yapıtında geçen sihirbaz Merlin’in yokluğunda çırağı olan küçük çocuğun bazı sihirli kelimeler

kullanarak kuyudan kovalara su taşınması, süpürgelere yerleri süpürtmesi gibi sihirli eylemleri yaparken gerçek kelimeleri bilmediği için her yeri suların basması ve kıyametin kopması durumunda Merlin'e ihtiyaç duyması misali maddi unsurlar hiçbir zaman hakikatin yerine geçememektedir (Merter, 2006, s. 40). İnsan kendi varlığını fethetmek isterken kaynağından koptuğu zaman ruhsal bir sömürgeciliğin içerisine mahkûm olmakta ve kendisinden kopmaktadır. Ancak bu kopuşa başkaldırabiliyorsa varoluşunun hakikatini kazanabilmektedir (Camus, 1998, s. 107). İnsanın kendisine olabilecek en büyük kötülüğü ruhsal tekamülünü geliştirmek yerine kendi iradesini açık ya da gizli başkalarının kontrolüne vermesi olarak düşünülmektedir (Peck, 2019, s. 285).

Hakikat ve anlam arayışı fitri bir arayışı ifade etmektedir. Bireyin nereden gelip nereye gittiğini ve varoluş amacını bulmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Varoluşsal sorgulamada birey çocukluk itibari ile öğrendiklerini sorgulamaya yönelmektedir. Sorgulamak hakikat ve anlam arayışının önemli unsurlarındandır. Sorgulanmamış bir hayat farkındalığı olmayan bir hayata dönüşmektedir. Hakikat ve anlam arayışı bireyin kendi varoluşuna ait sorulara verdiği cevaplarla varlığını konumlandırmasını ifade etmektedir. İnsanlık tarihinin ontolojik sorgusu başlangıç ve sonuç üzerine temellenmiştir. Tüm bilimsel çabalar başlangıç ve sonun gizemini aralayamamaktadır. "Nereden geldim?", "Niçin bu dünyadayım?", "Nereye gidiyorum?" olmak üzere üç temel soruya cevap verebilmek insanın anlamlı yaşaması ve metafizik boyut ile ilişki kurabilmesi için önem arz etmektedir. Tarihsel süreçte filozof, sanatçı, teolog, zanaatkâr olmak üzere toplumun her düzeyinden bireyin temel kaygısının varoluşa anlam yüklemek olduğu anlaşılmaktadır. Tabii olarak her birey bu dünyadaki varlığını anlama ve konumlandırma çabasıdır. Bu çaba varoluşsal sorgulamanın tezahürüdür (Russo-Netzer, 2016, s. 1).

Varoluşsal sorgulamanın içerisinde önemli bir sorgulama alanı inançtır. Birey inandıklarının doğruluğu konusunda tatmin olmak istemektedir. Bu tatmin olma arayışı İbrahim Peygamber'in arayışı gibi bir arayışa yönlendirmektedir. İnanç doğru argümanlar üzerine temellendirildiği zaman kutsal kabul edilmekte ve o kutsala belirli sınırlar tayin edilmektedir. Kudsî, kutlu, mukaddes (Doğan, 2001, s. 698) anlamlarına gelen kutsal kavramı "*güçlü bir dini saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kudsî mukaddes*" veya "*tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen*" (Akalin, 2011, s. 1546), fenomenolojik olarak "*Açıkça ya da gizlice a priori bir dini gerçekliğe yani aşkın ve gizemli olan bir nesneye işaret*" (Kuşçu, 2011, s. 167) olarak tanımlanmaktadır. Kutsalın alanına kutsalın kendisi ve kutsal ile ilgili her şey girmekte, profan ise kutsalın karşıtı anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle kutsalın uhrevi, profanın seküler hayat ile bağlantısı bulunmaktadır (Güç, 1998, s.342). Profan ve kutsal dünya arasındaki karşıtlık evrensel bir ayrımı ifade etmektedir. Kutsal olan, ev içi ve ev dışı görevlerin seküler, gündelik gerçekliği olan dünyadan ritüelle ayrılmasıdır. Bu bağlamda profan dünyaya karşı iki temel tutum bulunmaktadır. Birinci tutum; dünyanın reddi. Dünyevi gerçeklikten mistik kaçış durumu örnek olarak verilebilir. İkincisi dünyaya hâkim olmak düşüncesidir. Dua, oruç ve benliğin dünyevi tarafını inkâr etme yoluyla beden münzevi kontrolü dünyaya hâkim olma düşüncesinin eylemsel boyutunu göstermektedir. Sanayi toplumu ile birlikte kutsalın ve dinî anlamın kaybının hayatın sekülerleşmesine neden olduğu ve bu sekülerleşme zaman içerisinde profan bir anlayışı meydana getirdiği müşahade edilmektedir (Abercrombie vd., 1988, s. 195-196).

Kutsalın dokunulmaz alanları bulunurken profan olanın her türlü durumda sınırları değiştirilebilen alanları bulunmaktadır. Bu durum kutsal ve kutsala ait olanlarla ilişkide saygı sınırlarını belirlemekte ve bireylerden bu saygı sınırına uymaları istenmektedir. Hatta aynı kutsal ile ilişkisi olmayanlar dahi birbirlerinin kutsallarına saygı göstermeleri gerekmektedir. Kur'an ve Hz. Peygamber'in hayatı bireylerin Allah, Peygamber ve kitap ile olan ilişkisinde adap çerçevesini göstermektedir. Her iletişim ve ilişkide saygı önemli bir dinamiği ifade ederken kutsal

ile olan ilişkide daha önemli bir dinamik olmaktadır. Netice itibariyle her insanın inancına ait sorgulama ihtiyacı bulunmaktadır. Bu fitri ihtiyacın karşılanamaması bireyin bilişsel ve duyuşsal tatmin olmasına engel teşkil etmektedir. Önemli olan sorgulamanın saygı çerçevesinde yapılması, adaba riayet etmeye önem verilmesidir. Aksi takdirde sorgulama soruların cevaplarını bulmaktan ziyade inanca olumsuz bir tavırla eleştiri getirilmesine neden olmaktadır.

Tahkiki İman Açısından Sorgulama

Hakikat ve hakikilik tasavvuru hayatı anlam üzerine inşa etmenin öncelikli yoludur (Sayar, 2018, s. 11). Hakikate ulaşmak sorgulamaktan geçmekte, vahye dayanan cevaplar tahkiki bir inanışa sevk etmektedir. Hakikate dair sorgulama taklitten uzak yaşamayı gerekli kılmaktadır. İslam literatüründe inançla ilgili taklit ve tahkik olmak üzere iki kavram bulunmaktadır. Taklit kelimesi Arapça “k-l-d” kökünden türemiş olup gerdanlık takmak, develerin boynuna kurbanlık olduklarını gösteren nişan takmak, kılıç kuşanmak, başta bulunmak, birisine iş ve görev vermek, birini taklit etmek, bir konunun delilini veya hakikatini araştırmadan söylenmiş olan söze ya da duruma göre davranmak, birisinin davranışını olduğu gibi taklit etmek, mukallidlik yapmak anlamlarında kullanılmaktadır (İbn Manzur, 1994, C. 3, s. 366-367). Kur’an’da “k-l-d” kökünden kalâid ve mekâlîd kelimeleri geçmekte, kalâid kelimesi, gerdanlık takmak, süslemek kurbanlıklara takılan gerdanlıklar, mekâlîd ise anahtarlar, kilitler anlamlarına gelmektedir (Okuyan, 2019, s. 544). Genel olarak kelimeler literatüründe kullanılan “taklid” kavramı, kelimeler ilminde tahkik kavramının, fıkıh ilminde ise içtihad kavramının zıddı olarak kullanılmaktadır (Yücedoğru, 2005, s. 23). Taklit kavramı “*Bir inancı, bir görüşü, nazar ve istidlalde bulunmaksızın, dolayısıyla aklî veya naklî delillere dayanmaksızın bir başkasından duyduğu gibi/için tasdik etmektir*” (Ardoğan, 2009, ss. 41-42), fıkıh usulünde ise “*hüccetsiz ve delilsiz başkasının sözünü kabul etmek*” veya “*sözü hüccet olmayanın sözüne göre, delilsiz olarak amel etmek*” şeklinde tanımlanmakta, taklit eden kişiye de “mukallid” denilmektedir (Karaman vd., 2006, s. 630). Dolayısıyla taklidi iman üzerinde düşünülmesizin ve araştırma yapılmadan sadece çevrenin tesir ve telkini ile meydana gelen inanç biçimini ifade etmektedir.

Tahkik Arapça “hakk” kökünden türemiş, gerçek, hakikat, sabit ve doğru olmak, bir şeyi tam anlamıyla ortaya koymak gibi anlamlarına gelmekte (İbn Manzur, 2010, C. 10, s. 52), eşyayı hakikatinde olduğu şekilde bilmek ve hakikatine uygun şekilde hareket etmek (Cürçânî, Tarifat, s. 55) veya bir nesnenin hakikatine muttali olup yakinen idrak etmek olarak tanımlanmaktadır. “Tahkik” kavramı ise bir nesneyi vacip ve lazım kılma, onu tasdik etmek anlamına gelmekte (Âsım Efendi, 2013, s. 3944-3945), “*delillere, bilgiye, araştırmaya ve kavramaya dayalı iman*” olarak tanımlanmaktadır (Kolektif, 2007, s. 72). Aslında imanın hakikatinde delil, anlama ve kavrama bulunmaktadır. İman “*Hakikatte bir emr-i vicdani olup, kendi irade ve ihtiyarıyla kalpten ve yürekte tam bir teslimiyet, bir inkıyat ve tasdikten yani, kalbin söylemesinden ve kabul etmesinden ibaret*” (Akseki, 1983, s. 53) şeklindeki tanımda iman için kalbin hakikat ile ilişkisine vurgu yapılmaktadır. Tahkik kavramı nazar ve istidlali ihtiva etmekte, bir başka ifadeyle akıl ve araştırma sonucu delillere dayanarak herhangi bir bilgi ya da bir durumu kabul etmektir. Tahkiki iman tefekkür, tezekkür, tedebbür, taakkul gibi bir konuda aklı tüm yönleriyle kullanmak ve Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği konuları kalben tasdik edebilmektir. Bilginin ve aklın kullanılmaması, heva ve hevase göre davranılması, sorgulama yetersizliği ve körü körüne taklit iman tahkiki olmasına engel olan faktörler olarak görülmektedir (Ünverdi, 2012, s. 71). İslâm alimlerinin çoğunluğuna göre itikadî hususlarda tahkik etmek, araştırıp delile dayanarak iman etmek gerekmektedir, itikatta taklit kesin olarak yasaklanmaktadır. Çünkü imana

dayanan tüm hususlarda her bireyin kendi aklını kullanması, araştırması ve iradesine göre davranması gerekmektedir (Özdemir, 2012, s. 149).

Kur'an insanın araştırmasını, sorgulamasını, aklını kullanarak davranmasını istemektedir. Kur'an akıllarını kullanmayanların inkâr bataklığında bırakılacağını (Yunus, 10/100), bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayıp, ancak akıl sahiplerinin öğüt alacağını (Zümer, 39/9), kitaba uyulmasını, kitap bırakılıp da başka önderlerin ardından gidilmemesini (Âraf, 7/3) bildirmektedir. Ayrıca "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiğinde, "Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız" dediler. Ya atalarının akli bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!" (Bakara, 2/170) ayeti taklidi bir imanın yanlışlığının farkına varabilmek için atalardan gelen inancın sorgulanmasını istemektedir. Dolayısıyla Kur'an ataların dinini sorgulamadan inanmayı olumsuz olarak görmekte, doğrunun araştırılmasını istemektedir. Ayrıca Kur'an inançlara saygı göstermeyi istemektedir. En'am suresi 108. ayette bireylerin inançlarına ve kutsal saydıkları değerlere küçümseyici bir tavır sergilemenin ve hakaret etmenin İslâm ahlâk ile bağdaşamayan bir tavır olduğu ifade edilmektedir. Netice itibariyle hakikat temelli bir tasavvurun oluşması açısından inanç ve düşüncelerin doğruluğu araştırılmalıdır. Buna mukabil araştırma yapılırken cahiliye taassubunun sunduğu bir önyargı ve indirgemeci bir yaklaşımla araştırma yapılmamalı, diğerlerinin inanç ve düşüncelerine saygılı davranılmalıdır.

Sosyal Medyada Kutsal Sorgulama

Tarihsel süreçte toplumların dine ihtiyaç duyması ve dini bilgi edinme talebi nedeniyle medyada dinî unsurlara yer verildiği bilinmektedir. Toplumlar dinî bilgi ve kutsalı anlama taleplerini medyadan karşılamak istemiş olsalar da medyanın din konusundaki yaklaşımı dinî kutsallık üzerine değil de daha çok ekonomik çıkar, reyting kaygısı açısından ticari bir faaliyet üzerine inşa ettiği görülmektedir. Böylelikle dinin medyadaki temsili popüler bir temsil olarak yansıma bulmaktadır. Medyada hâkim olan popüler kültür dinî kendi belirlediği şeklide biçimlendirmektedir. Zira kapitalist toplumlardaki medya, içeriklerini popüler kültürün çerçevesine göre hazırlamakta ve bu durumdan din de nasibini almaktadır. Dinin normatif değerleri ve manevi hakikatleri geleneksel medya ve sosyal medya içerisinde yeniden inşa edilmektedir (Düzcan, 2020, ss. 48-49). Günümüzde hakikat ve anlam arayışının yeni mecrası sosyal medya platformları olarak görülmektedir. Sosyal medya "*Bilgi işlem teknolojisi aracılığıyla yetenekleri artmış, kullanımı kolaylaşmış veya olası genişletilebilirlik potansiyelini bünyesinde barındıran iletişim araçları*" (Thompson, 1995, s.134) olarak tanımlanmaktadır. Yeni nesil iletişim biçimlerinden biri olan, bireylerin birbiri ile iletişim ve etkileşimde bulunmasına, her türlü veriye kolayca ulaşılmasına imkân tanıyan, bünyesinde etkileşimli katılımların gerçekleşebildiği yeni medya biçimleri olarak kabul edilen sosyal medya platformları (Jimmie, 2014, s. 1158), kullanıcıların özel profiller oluşturabildikleri, istedikleri içerikleri paylaşabildikleri, dijital ortamda bireysel veya grup olarak çevrimiçi etkileşim ve iletişimde bulunulabilen Web 2.0 internet tabanlı uygulamalardır (Obar & Wildman, 2015, ss. 745-746).

Geleneksel medyadan farklı olarak bireyin içerik okuyucusu olmasının yanı sıra içerik üreticisi, yapımcısı ve yayımcısı olabilmesine fırsat vermekte, bilginin demokratikleştirilmesine imkân tanımaktadır (Bekaroğlu, 2011, s. 149). İstatistikler dünyada 4,62 milyar kişinin, bir başka ifade ile dünyanın %58,4'ünün sosyal medya kullandığını ve sosyal medya kullanıcılarının ortalama 3 saatlerini bu mecralarda geçirdiğini bildirmektedir (Wearesocial, "Digital 2022"). Dünyanın internet bağlantısı olan her mekânından doğru-yanlış, ahlaki-gayri ahlaki bilgi akışı olmakta ve bu bilgiler görseller, videolar, ses dosyaları gibi birçok şekilde paylaşılmaktadır. Amerika'da gençlerin ortalama 6 saatlerini sosyal medyada geçirdikleri ve zamanlarının büyük bir kısmını ekran başında

harcadıkları verisi gençlerin hayat tasavvurlarını her türlü içeriğin paylaşıldığı zeminlerde inşa ettikleri anlaşılmaktadır (Twenge, 2018, s. 83). Ayrıca araştırmada ailelerin yapısının çocukların çevrimiçi geçirdikleri süre üzerinde etkili olmadığını ve dijital platformların etkisiyle toplumsal farklılıkların ortadan kalktığını ortaya koymaktadır (Twenge, 2018, s. 83-84). Dolayısıyla toplumlarda muhafazakâr, seküler, inançlı ya da inançsız her kesiminden kişinin ortak bir hayat tasavvuru ve hayat tarzına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Öyle ki farklı inanç dinamikleri olan ailelerin çocuklarının davranış ve tutumları ortak bir zemin üzerine inşa edilmektedir.

Çocuk ve gençler gibi yetişkinler de sosyal medyanın sunduğu içeriklerden nasiplerini almaktadırlar. Sosyal medyada içerik olarak paylaşılan her şey görsel bir şekilde sunulmaktadır. Öyle ki bazı sosyal ağlarda bireylerin en özel durumları paylaşılabilen hatta bu paylaşımlardan para dahi kazanılmaktadır. Milyonlarca kişinin takip ettiği bu ağlardaki paylaşımlar ahlakın çöküşüne neden olmaktadır (ListeList, 2023). Aynı şekilde din de sosyal medyada görünür hâle gelmekte, bireylerin kendilerine ait özel alanlarında gerçekleştirdikleri ibadetler dahi sosyal medyada görsel bir şova dönüşmektedir. Ayrıca ayet, hadis ve dine ait bilgiler sosyal ağlarda doğruluğu ya da yanlışlığı kontrol edilmeden, üst bir kurumun denetimi olmadan paylaşılmaktadır. Bu durum dini bilgilerin yanlış aktarılmasına ve yanlış bir şekilde öğrenilmesine neden olmaktadır. Her şeyin parça parça sunulduğu, hızla aktığı sosyal medya platformlarında dinî olan ile seküler olan iç içe geçmektedir. Bu durum dinsel olanı seküler hâle getirmekte, dinî paylaşımlar popüleriteyi artırmakta ve bireysel imajlar için kullanılmaktadır. (Düzgen, 2020, s. 50). Dolayısıyla hakikat arayışı seküler bir tatmin aracı hâline dönüşmektedir.

Sosyal medya platformlarının boş zaman geçirme, eğlenme, oyalanma, rahatlama, unutma gibi birçok eğlenme kültürüne dayalı işlevi bulunmaktadır (Karaduman, 2017, s. 19). Daha çok eğlence ve dikkat çekmeye yönelik olan içerikler din konusunda da paylaşılan içerikleri dönüştürmekte, eğlenceli ve profan bir sunuma dönüştürmektedir. Bu durum kutsalı gerçekliğinden uzaklaştırmaktadır (Düzgen, 2020, s. 39). Gösteri, mizah, magazin, cinsellik ve sanal oyunlar gibi hemen her türlü popüler eğlence ve haz unsuru barındıran sosyal medya bireylerin ilgisini çekmekte ve sürekli takip etme isteği uyandırmaktadır (Karaduman, 2017, s. 21). Aynı zamanda platformlarda paylaşılan basit içeriklerle muhatap olan çocuklar, gençler ve dahi yetişkinler paylaşılan içeriklerdeki anlayışlar doğrultusunda düşünmeye başlamakta, hayatı dünya hayatından ibaret gibi görme eğilimi göstermektedirler. “Ben kimim?”, “Bu dünyadaki amacım nedir?”, “Nereden geldim, nereye gidiyorum?” gibi varoluşsal sorgulamaları önemsizleştirmekte, kutsalın profan bir şekilde sunulması inanca yönelik tutum ve davranışları olumsuz yönde etkilemektedir. Kutsala ait sorgulama dili öğrenme ve kavramadan ziyade alaycı bir şekilde ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla bireylerin akıllarını, duygularını, inançlarını ve ahlaklarını yöneten sosyal medya platformları bireyi ve toplumları yeniden şekillendirmektedir (Özbay & Dağıtmaç, 2017, s. 63). Öyle ki inanç konularında dahi nasıl ve ne şekilde düşünülmesi ve amel edilmesi gerektiği sosyal medyanın eğitimliğinde gerçekleşmektedir (Çamdereli, 2018, s. 129-130).

Dünün ve bugünün dünyasında dinî konularda sorulan sorularda çok büyük farklılık görülmemektedir. Bununla birlikte sosyal medyada kutsala karşı profan bir dil kullanılmakta, dinî konulardaki soru ve cevapların sorgulayıp araştırma yapmaya teşvik etmek yerine uzaklaştırıcı nitelikte olduğu müşahede edilmektedir. İslâm dini konusunda üretilen içerikler Allah tasavvuru, Kur’an, Hz. Peygamber’in hayatı ve ibadetler olmak üzere dört başlıkla tasnif edilebilir. Sosyal medyada Allah tasavvuru seküler bir şekilde ortaya konulmaktadır. Allah’a insana ait sıfatlar verilebilmektedir. Örneğin; YouTube, Instagram gibi sosyal medya platformlarında “Allah narsist olduğu için mi yarattığı insanlardan kendisine ibadet etmesini istiyor?”, “Allah sadist olduğu için mi kötülöklere engel olmuyor?”,

“Allah bizi yalnızlıktan sıkıldığı için mi yarattı?”, “Allah her şeyi bildiği hâlde bizi niçin test ediyor?”, “Allah beni yaratırken bana mı sordu?”, “Allah ismi eski Arap kültüründeki putlardan birinin adı mı?”, “Dünyada bu kadar çok inanmayan olduğu hâlde Allah insanların inanmalarını kolaylaştırmıyor?”, “Allah kötü olduğu için mi cehennemi yarattı?”, “Allah’ın kudreti her şeye yettiği hâlde niçin önceki kitapların bozulmasına engel olmamıştır?”, “Allah sonsuz kudret sahibi olduğu hâlde neden meleklere ihtiyaç duyar?”, “Orucu, namazı gün doğumu ve gün batımına göre belirleyen Tanrı, yarattığı gezegenin eğimini, şeklini bilmediği için mi Norveç, İsveç gibi İskandinav ülkelerinin bulunduğu coğrafyada 22 saat oruç tutturuyor?”, “Allah’ın cehennemi olup peygamberin olmadığı için peygamberi daha mı çok sevmeliyiz?” gibi Allah’ı tanımaktan öte kutsalı küçümseyici ifadelerle soruların sorulduğu müşahede edilmektedir (Ateizm Derneği TV, 2021).

Kutsalın profan bir hâle geldiği sosyal mecra platformlarından biri de sosyal ağlarda oynanan dijital oyunlarda görülmektedir. Örneğin; God Game (Tanrı Oyunu) olarak adlandırılan oyunda oyuncuya tanrı rolü verilmektedir. Tanrı rolü verilmiş olan oyuncu kullar yaratmakta, kimi zaman kullarına rahmet edip yağmurlar yağdırmak suretiyle ürünlerini bereketli hâle getirmekte, hayvanlarını çoğaltmaktadır. Buna mukabil tanrı rolündeki oyuncu kullarına savaş açabilmekte, onları yıldırım, deprem gibi tabiat olayları ile cezalandırabilmektedir. Tanrı rolüne giren kişi kendisinde yaratma, kullara sahip olma, yarattıklarına ikram ve cezada bulunma gibi bir kudretin olduğu duygusuna kapılmakta, tanrı tasavvurunu insani özellikler üzerine inşa etmektedir. Bu durum kutsalı tamamen sıradanlaştırmakta, böylelikle kutsal boyut kaybolmaktadır. Bazı oyunlarda oyuncuların yaralarının iyileşmesi, hastalıklarından şifa bulması için oyunda sunulan tanrılara tapınmaları ve oyun içerisinde sunak olarak planlanan düzeneklerde adaklar adamaları gerekmekte ya da mitolojik tanrılar kullanılarak savaşlar verilmektedir. Dolayısıyla dijital platformlarda oynanan mitolojik Allah tasavvurunu ve peygamber mucizelerine olan yaklaşımı olumsuz şekilde etkilemektedir (Yorulmaz, 2015, ss. 289-390). Dijital oyunlar içerisinde kutsala olan yaklaşımı etkilemekte, kutsalın profan şekilde sorgulanmasını normal bir hâle getirmektedir.

Kur’an konusunda “Kur’an’ın da diğer kitaplar gibi bozulmadığını nereden bileceğiz?”, “Kur’an’ı anlamak neden zor? Allah anlamamızı istemediği için mi bu kadar gizemli bir dil kullanmış?”, “Kur’an’ı neden hak kitap olarak kabul etmek zorundayız?”, “Neden diğer kitapların bozulmasına izin verilmiş? Belki de yakın bir zamanda Kur’an’da bozulmuş kitaplardan sayılacak!”, “Kur’an’ın da diğer kitaplar gibi bozulmadığını nereden bileceğiz?”, “1500 sene önceki bir kitabın bu çağa hitap etmesi düşünülebilir mi?”, “Kur’an kutsal kitap olsaydı Hz. Muhammed’in özel hayatından bahsetmemesi gerekmez miydi?”, “Kur’an’daki emir ve yasaklar insan özgürlüğüne aykırı değil mi?”, “Kur’an’ın kadınların örtünmesini isteyip erkeklerden istememesi eşitliğe aykırı bir durum değil mi?”, “Kur’an’ın çok eşliliği onaylaması kadın haklarına aykırı bir durum değil midir?”, “Kur’an neden Arap ırkına yönelik ve erkek egemen bir dille yazılmış?”, “Kur’an’ı Muhammed yazmış olamaz mı?”, “Kur’an müzik dinlemeyi bile yasaklıyorsa eğlence hakkımızı elimizden almış olmuyor mu?” gibi sorular Kur’an’ın nasıl bir kitap olduğuna dair araştırma niteliğinde sorular değildir. Buna mukabil Kur’an’ın kutsal olmadığının vurgulandığı sorular olduğu görülmektedir (Deniz, 2018; Atheistpublic, 2023).

Hz. Peygamber’in evlilikleri özellikle Hz. Aişe’nin yaşının küçük olması, Hz. Zeynep binti Cahş ile olan evliliği evlatlığının eşinde gözü varmış gibi ifade edilirken, bu konudaki ayetlerin Hz. Peygamber’in kendisinin yazdığı düşüncesi empoze edilmektedir. Öyle ki Hz. Peygamber’in bir kadınla evlenmek için ayet indirilmesini istemediği argo ya da küfür içerikli sözlerle ifade edilmektedir. Kur’an’daki emir ve yasaklarla ilgili tesettürün farz olması, alkolün, zinanın, domuz etinin haram olmasının bugünün dünyasında yeri olmadığı vurgulanmaktadır.

Ayrıca erkeklerin tesettür zorunluluğu olmadığı ve daha özgür oldukları, kadınların ise tesettür sınırlarının çok fazla olduğu ve bu durumun kadın özgürlüğünü kısıtlayıcı ve kadın-erkek eşitliğini ihlal ettiği ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'in domuz ticaretini engelleyerek kendi mal varlığına varlık kattığı, siyasi olarak demokratik bir anlayışının olmadığı hatta otokrat bir lider olduğu anlatılmaktadır. Sosyal medyada Hz. Peygamber ile ilgili "Hz. Muhammed Hatice hayattayken onun zenginliğinden yararlanabilmek için mi başka bir kadınla evlenmedi?", "Hz. Muhammed pedofili miydi?", "Hz. Muhammed'in oğlunun eşinde gözü mü vardı?", "Hz. Muhammed domuz ticaretini yasaklayarak kendisi için bir ticaret alanı mı oluşturdu?", Peygamber kadın düşkün müydü ki bu kadar çok evlendi?", "Peygamber cihatlardan elde edilen gelirlerin büyük kısmını kendine ayırarak kendini mi zenginleştirdi?", "Peygamber ve ashâbı dinden dönen, İslam kurallarına uymayan ve namaz kılmayan insanları ölümle mi cezalandırdı?" gibi sorular gündeme getirilerek Hz. Peygamber hakkında olumsuz mesajlar verilmektedir (Deniz, 2020).

Sosyal medyada Allah, Kur'an ve Hz. Peygamber hakkında profan şekilde sorulan soruların ibadet konusunda da sorulduğu görülmektedir. "Modern dünyada beş vakit namaz kılmak kişinin planlarını bozmaz mı?", "Sürekli suların aktığı yerde abdest almanın gereği var mıdır?", "Her gün beş vakit namaz kılma zorunluluğu insanın işlerini yapmasına engel olmaz mı?", "İhtiyaç sahiplerine zekât veya sadaka vermek onları tembelleğe alıştırmaz mı?", "Oruç fakirlerin hâlini anlamak için tutuluyorsa fakirlere oruç farz değil mi?", Allah çocuklara günah yazmıyorsa çocuklar istedikleri gibi davranabilirler mi?", "Allah bizim ihtiyaçlarımızı biliyorsa dua etmemize ne gerek var?", "Kabe'nin etrafında dönmek taştan yapılmış putlara saygı göstermeye benzemiyor mu?" gibi sorular ibadet konusunda ibadetin bu çağda gerekli olmadığına dikkatleri çekmektedir. Sonuç itibarıyla sosyal medyada kutsala ait konularda sorular sorulmakta ve bu sorulara cevaplar aranmaktadır. Dijitalleşmiş dünyada soruların sosyal medya platformlarında üsluba dikkat edilmeden sorgulanmasında bir problem görülmemektedir. İslâm düşüncesinde profan düşünme ve profan hayat tarzı kabul edilmemekte, İslâm'ın inanç ilkelerinin formüle edilmiş hâli olan amentü bilinci profan düşünmeyi ve söylemi reddetmektedir (Özdenören, 1996, s. 139). Kutsala saygı göstererek soruların cevaplanması özellikle konuların uzmanları tarafından cevaplanması ergen ve gençlerin tasavvurlarını vahiy üzerine inşa etmek açısından önemlidir. Fakat soruların profan bir şekilde sorulması, kutsalın profan olmasına yönelik ifadeler ergen ve gençlerin tasavvurunda kutsalı sıradan hâle getirmektedir.

Sosyal Medyada Din Hakkındaki Sorulara Yaklaşımlar

Sosyal medyada din konusunda sorulan sorulara cevap vermeye yönelik ve tespit amaçlı olmak üzere iki türlü yaklaşım olduğu görülmektedir. Cevap verme temelli yaklaşım dini anlatma ve inkâr etme olmak üzere iki dinamik üzerinde konumlanmaktadır.

1. Cevap Verme Yaklaşımı

Dini konularda soruların sorulduğu sosyal medya platformlarında cevap verme konusunda soruları cevaplamaya yönelik ve sorularla inkâra yöneltme yaklaşımlarının olduğu görülmektedir. Örneğin; Sözler Köşkü'nün 14 Nisan 2019'da "Hz. Peygamber neden çok evlilik yaptı?" sorusunu gündeme getirdiği, 19 dakika 12 saniyelik bir video ile konuya cevap vermeye çalıştığı ve içeriğin altına "Sözler Köşkü'nde bugün çok özel bir konuya değindik. Peygamberimiz kaç kez evlendi? Bu kadar çok evlilik yapması gerekiyor muydu? Bu videoda çok evlenmesinin ve Hz. Aişe Validemiz ile evlenmesindeki hikmetlerine değindik. Peygamberimizin çok evliliği ve İslam'da çok evlilik ile ilgili merak edilenleri cevapladık. Bazı insanların Hz. Peygamber'e isnat ettikleri "Nefsani ve şehvani duyguları için 11 tane eş almıştır." sözüne bu videoyu izledikten sonra böyle iftiralara atan

insanlara güleceksiniz.” mesajını yazarak konuya açıklık getireceklerini ifade ettikleri müşahede edilmektedir. Buna mukabil inkâra ikna ve alaycı tavır soruları cevaplamaktan ziyade sorularla kutsalı profan hâle dönüştürme çabası verildiği anlaşılmaktadır. <https://bucurukveben.blogspot.com> adlı blogda 23 Ocak 2023’te paylaşılan “Dincilerden nefret etmemiz için beş sebep” başlıklı içerikte dinin Müslümanlara zarar vermesinin yanı sıra dünyaya da rezil olduklarını ifade eden videolar paylaşıldığı görülmektedir. Dolayısıyla sosyal medya platformlarında İslâm dini konusunda sorulan sorulara bireyleri aydınlatmaya veya bireyleri inkâr etmeye yönelik cevaplar verildiği anlaşılmaktadır.

1. a. Dini Anlatma Amaçlı

Bu yaklaşımda olan Sözler Köşkü, Hayalhanem, Maksat 114, Mutmain, Çınaraltındayız, Dinicevaplarcam, @KafileTr, Yelkenistanbul, FreeQuranEducation gibi sosyal medya platformlarında dini konulardaki sorulara dini doğru anlatma çabasıyla cevaplar vermeye çalışılmaktadır. Bu mecralarda Allah’ın zâtı, Hz. Peygamber’in hayatı, Kur’an ayetleri ile ilgili açıklamalar yapılmakta ve gençlerin sorularına cevaplar vermeye çalışılmaktadır. Sözler Köşkü’nün 2 milyon, Hayalhanem’in 1,7 milyon, Maksat114bursa’nın 518 bin, Çınaraltındayız’ın 438 bin, Dinicevaplarcam’un 220 bin, @KafileTR’nin 131 bin, Yelkenistanbul’un 119 bin, FreeQuranEducation 47,1 bin takipçisi bulunmaktadır. Bu içerik üreticileri YouTube, Instagram gibi sosyal medya platformlarında canlı yayın yapmakta, dini konulardaki sorulara cevap niteliğinde içerikler paylaşmaktadırlar. Sorulara cevaplar verirken Kur’an ve hadisleri kaynak göstermekte ve konuları günümüz dünyasına kıyaslamalar yaparak anlatmaya çalışmaktadırlar. Örneğin; 2 milyon takipçisi olan Sözler Köşkü, İslam dinini anlatmayı ve İslâm hakkındaki yanlış inanç ve düşünceleri düzeltmeyi hedefleyen, kitlesi gençlerden olan bir sosyal ağdır. 2010 yılında Sözler Köşkü İlim ve Kültür Derneği adıyla bir grup üniversite öğrencisi tarafından kurulan dernekte Kur’an eğitimleri, sohbetler yapılmakta, bu faaliyetler Youtube, Facebook, Instagram gibi sosyal medya kanallarında paylaşılarak geniş kitlelere ulaşılmaktadır (Düzcan, 2020, s. 59). Dolayısıyla Sözler Köşkü, Hayalhanem gibi takipçi sayısı milyonlarla ifade edilen platformlarda programların gençlerle birlikte gerçekleştirilmesi geniş kitlelere ulaşmaları açısından önem arz etmektedir.

Dinî anlatma amaçlı bu platformlarda sokak röportajları yayınlanmaktadır. Bu röportajlarda ateizm, teizm, deizm ile ilgili sorulara bilimsel cevaplar vermeye çalışıldığı görülmektedir. Hayalhanem adlı sosyal medya kanalında 16 Eylül 2020’de yayınlanan “4 Kere Kur'an'ı Hatmettim Diyen Ateist İle Sokak Röportajı” adlı röportajda kâinatın nasıl yaratıldığına ilgi çekilmekte, kâinattaki makrodan mikroya her şeyin bir düzen içerisinde yaratıldığına vurgu yapılmakta ve Allah’ın varlığı ispat edilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya platformlarında Sözler Köşkü, Hayalhanem gibi içerik üreticiler din konusundaki sorulara cevap vermek ve özellikle gençlerin sorularına cevaplar vererek dinî anlatmaya çalışmaktadırlar. Dinî anlatma amaçlı çalışmalar yapan ve bu çalışmalarını sosyal ağlarda paylaşan birey ya da gruplar dinî temsil açısından günümüzün vazgeçilmezleri arasında olan dijital platformlarda yer almaktadırlar. Bu sosyal ağlardaki faaliyetler her ne kadar olumlu-olumsuz içeriklerin olduğu alanlarda yer alsın da gençlerin ilgilerini çekebilmekte ve onları araştırmaya sevk edebilmektedir.

1. b. İnkâr Amaçlı

Dini sorulara cevap verme yaklaşımının ikinci kategorisi inkâr amaçlı yaklaşımdır. İnkâr amaçlı paylaşım yapan sosyal medya platformlarında dini inkâr etmeye ikna etme ve dini alay konusu olarak değerlendirme tavrı görülmektedir. Dinî inkâr etme yaklaşımında kutsal dinde özgürlük, insan hakları gibi konular üzerinden

tartışılmaktadır. Kutsalı küçümseyici tavırda ise modern dünya kalıplarına uymadığı düşünülen konular üzerinde değerlendirme yapılmaktadır.

2. a. İkna Etme Amaçlı

İnkâra yönelik söylemleri olan Ateizm Derneği TV, ateistpunisher, Yalniz_yurume, Din ve Mitoloji, Yakup Deniz, <https://bucurukveben.blogspot.com/> gibi mecralar inkara ikna amaçlı sosyal medya platformlarıdır. Ateizm Derneği TV'nin 31,2 bin, Ateistpunisher'ın 13,7bin, Yalniz_yurume'nin 10 bin takipçisi bulunmaktadır. 17 Ocak 2021 tarihinde Ateizm Derneği TV'nin paylaştığı "Allah'a inanmamak için 10 sebep" başlıklı içerikte dinlerin bilimle bağdaşmadıkları, sadece dönemlerine ait bilgiler verdikleri anlatılmakta ve içeriğin alt kısmında "Amerika'da yaşayan fenomen bir YouTuber ve İslam eleştirmeni: Apostate Prophet adıyla bilinen üyelerimizden Rıdvan Aydemir Allah'a inanmamak için 10 sebebini açıklıyor. "İslam'ı bırakın" sloganının sahibi Rıdvan'ın bu özel videosunu kaçırmayın." yazısı yer almaktadır. İnkâr için ikna amaçlı sosyal medya platformlarında genellikle İslâm'ın günümüz dünyasına hitap etmediği, Kur'an'ın çelişki içerikli bir kitap olduğuna dair sunumlar yapılmaktadır. Bu sunumları yapanların Hristiyan, ateist olmak üzere farklı inançlardan olan kişilerin yaptıkları görülmektedir.

2. b. Alay Etme Amaçlı

İnkâr amaçlı yaklaşımın ikincisi İslam dini ile alay eden, sorulara cevap bulmaktan ziyade zihinsel karışıklığa neden olan Ateist Mehteran, GİG TV, Aklın Gözü, Ana Rota gibi sosyal medya platformları görülmektedir. Ateist Mehteran 1,9 milyon, Efe Aydal 597 bin, @aklangozu9337'nin 245 bin, GİG TV'nin 29 bin takipçisi bulunmaktadır. GİG TV'de 9 Şubat 2020'de yayınlanan, 1 saat 21 dakika süren, 48.938 kişinin seyrettiği, "Allah Yok, Din Yalan" başlıklı içerikte din olmadığı, İslâm dininin barış dini olmadığı, Kur'an'ın Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemi ortaya koyduğu, bugünle ilgisi olmadığı anlatılmakta, Âl-i İmran Suresi 85. ayet örnek verilmekte, ayetlerin Hz. Peygamber'in sözleri olduğu ifade edilmekte, müslümanlar aşağılanmaktadır. Kutsalın profan bir şekilde sorgulandığı içeriğin alt kısmında "Bu kanalda uzun süredir yapmadığım sohbet yayınıdır. Allah yoktur dinlerde hepten uydurmadır. Allah var demekle var olmaz Videomuzu Paylaşınız!" bir metin bulunmaktadır. Ateist Mehteran platformunda 30 Eylül 2017 tarihinde yayınlanan, 1.079.089 kişinin izlediği "Allah Varsa" adlı içerik mehter formunda hazırlanmış, "Allah varsa Afrika'daki çocuklar niye aç? Sizin inanç dediğiniz şeylere ben korku derim. Her gece ölümü düşünüp ağlarsan ben sana gülerim. Ya Tanrı varsa ateşle korkutmak nedir? Son bir soru sorarım. Çünkü sorgulamak bana göredir. Allah varsa Afrika'daki çocuklar niye aç?" sözlerinden oluşan videoda Allah varsa kimsenin aç kalmayacağı, inancın korku olduğu alay alaycı bir şekilde dile getirilmektedir.

Efe Aydal, YouTube platformunda adına açmış olduğu kanalında 03 Ocak 2018 tarihli, 1.881.143 kişinin görüntülediği "Bazı dini sorulara dürüst cevaplar" adlı içerikte, Nuh Peygamber'in hayatının Gılgamış destanından öykülenmiş olduğu, Firavunun Sümer mitolojisinden alıntı yapıldığı, Allah'ın her şeyi bilmesi gibi konulara dikkat çekilmekte ve alaycı bir tavırla konular ele alınmaktadır. 16 Ekim 2022 tarihli yayınlamış olduğu "Neden Ateistim" isimli içerikte dinlerin insanlar tarafından yazıldığını, Yunan mitolojisinde, Japon Şintoizm'inde, Hinduizm'de, Sihizm'de de ilk insanın yaratılış hikâyeleri olduğu belirtilmekte, semavi dinlerin doğru olmadığı ifade edilmektedir. Bilimsel olarak Nuh tufanının olmadığı, şayet olmuş olsa izlerinin olacağı, evrimin gerçekliği, evrim gerçek olduğuna göre semavi dinlerin gerçek olmadığı anlatılmaktadır. Dolayısıyla alay etme amaçlı üretilen içeriklerin sunulduğu platformlarda daha çok İslâm dinini küçümseme, Kur'an'daki bilgilerin

yanlışlığını ortaya koyma, Hz. Peygamber'in söylem ve eylemlerinde tutarsızlık olduğunu ve ibadetlerin anlamsızlığını göstermeye yönelik olduğu görülmektedir.

2. Tespit Amaçlı

Tespit amaçlı, konuları gündeme getiren Sarı Mikrofon, Mesken gibi sosyal medya platformları da bulunmaktadır. Sarı Mikrofon 927 bin, Mesken'in 413 bin takipçisi bulunmaktadır. Mesken gerçekleştirmiş olduğu sokak röportajları ile bireylere inanç, ibadet konularında sorular sormaktadır. 21 Eylül 2019 tarihinde yayınladıkları, 2.093.366 kişi tarafından izlenen "Evrimeci ateist ve müslüman gencin beyin yakan tartışması (Şehadet getirdi mi?)" başlıklı içerikte Allah'ın kendisine ibadet edilmesini istemesinin narsis bir tavır olduğunu söyleyen kişiye Allah'ın varlığını soru-cevap şeklinde ifade etmeye çalışmaktadır. Tespit etme amaçlı olarak gündeme getirilen içeriklerde daha çok konuyla ilgili sorgulama yapılmasına yönelik bir tartışma yapıldığı görülmektedir. Sosyal medya platformlarında tespit amaçlı içeriklerde sorgulama yapılırken kutsaldan sıradan bir şekilde bahsedildiği de müşahede edilmektedir. Dolayısıyla kutsal ve kutsala ait konularda sorgulamaya yönelik faaliyet yapılırken üsluba dikkat edilmediği fark edilmektedir. Her konunun aynı üslupla sorgulanması kutsal ve profan tasavvurunu aynılaştırmaktadır.

Netice itibariyle sosyal medyada platformlarında kutsal ve kutsala ait konularda sorulan sorulara cevap vermeye yönelik farklı içeriklerin paylaşıldığı görülmektedir. Dinî anlatma amaçlı içeriklerin genellikle konunun uzmanı olmasa da kendi araştırmalarını aktaran kişiler oldukları görülmektedir. İnkâr ve alay amaçlı paylaşımların dinî profan bir zeminde değerlendirdikleri ve saygı sınırlarına dikkat etmedikleri müşahede edilmektedir. Bu durum dinî araştıran ergen ve gençlerin din hakkında tasavvurlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Kutsal hakkında sorgulama yapmaktan veya doğruyu bulmak için sorular sormaktan ziyade din konusunda akla ya da modern dünya kalıplarına uymayan söylem ve eylemler dinden uzaklaştırıcı bir biçimde sunulmaktadır. Bu görsel sunumlar sadece ergen ve gençleri değil yetişkinleri de etkilemektedir. Ergen ve gençler gelişim özellikleri açısından kutsalı anlama ve sorgulama döneminde oldukları için sorgulama yapmaları doğal bir süreci ifade etmektedir. Zira sorgulanmayan, araştırılmayan bilgiler ileride daha büyük girdapların yaşanmasına neden olmaktadır. Öyle ki Heidegger'in "*Açığa çıkarak varlığa kavuşan, insanı artık bir nesne olarak bile ilgilendirmediği ve insanın varlığa ilgisi, sadece ve sadece, onun her an kullanıma hazır bir yedek olmasına yöneldiği sürece, bu nesnesizliğin ortasında insan, sadece yedek stokun düzene koyucusu durumuna indirgenecek ve kaçınılmaz olarak, kendisi de kullanıma her an hazır bir yedeğe, dönüşmek durumunda kalacaktır. Ve insanlık bu yolda devam ettikçe, varlığın sırrına erme, Hakikate varma, daha ilksel bir gerçeği bilme fırsatını, bütünüyle ve geri dönülemez biçimde, kaçırmış olacaktır.*" söylemi gerçek bir tecrübeye dönüşmektedir (Heidegger, 1977a, s. 26-27). Dolayısıyla kutsalın sorgulanması varoluşsal sorgulama gibi fitri bir ihtiyaçtır. Fakat sorgulamadaki üslup kutsal ve kutsala ait olanlara yaklaşımı profan bir hâle getirmektedir. Varoluşsal gerçekliğini arayan insan için kutsal kutsal olarak yerinde kalmak zorundadır.

Tartışma

Sosyal medyanın çocuk, genç ve yetişkin olmak üzere her kesimden kişiyi olumlu ya da olumsuz şekilde etkilediği görülmektedir. Bu konuda birçok çalışma bulunmaktadır. "The Impact Of Social Media On Muslim Society: From Islamic Perspective" adlı çalışmada sosyal medyanın olumsuz etkileri açıklanırken insanlarla temasın azalması, insanların özel hayatlarını daha açık bir şekilde ortaya koymaya teşvik edilmesi, gençlerin tembelleşmesi, performanslarının düşmesi gibi konular gündeme getirilmekte ve dinî konularda gerçeklerin

çarpıtıldığı, nezaketsiz tavırların teşvik edildiği ifade edilmektedir. Çalışmada spesifik olarak kutsalın profan hâle getirilmesi değerlendirilirse de bu konuya da dikkat çekilmektedir (İslam, 2019, s. 104-108). “Sosyal Medyanın Dinî Yaşantıya Etkileri: Bursa İl Merkezindeki Lise Öğrencileri Örneği” adlı çalışma, katılımcıların sosyal medya kullanımları arttıkça dinî inanç ve davranışlarında azalma olduğunu göstermekte, sosyal medyadaki din dilinin etkili olduğu ortaya konulmaktadır (Varsak, 2022, s. 103-105). “Ergen Din Tasavvurunun İnşasında Sosyal Medya” başlıklı çalışmada sosyal medya platformlarında din ve değerlerin alaya alındığı örneklerle anlatılmakta ve bu alaycı tavrın ergen tasavvurunu etkilediği belirtilmektedir (Yalvaç Arıcı&Arıcan, 2021). Ayrıca Yazıcı ve Gazneli’nin çalışmaları da sosyal medya platformlarının bireyleri dinî hayattan uzaklaştırdığını bildirmekte, özellikle Yazıcı’nın çalışmasında ergen ve gençlerin sosyal medya kullanım süreleri arttıkça daha sekülerleştikleri ve dünyevi menfaatleri önceliklendikleri ifade edilmektedir (Yazıcı, 2018, s. 85). Sosyal medyada din dilinin küçümsemesi üzerine yapılan çalışmalarda sosyal medyada kullanılan profan dilden ziyade din konusundaki yanlış aktarımlar ve var olan seküler ortamın bireyleri dinden uzaklaştırması üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada ise kutsalın alaycı ve küçümseyici dil ile ifade edilmesi konusu detaylı olarak ve örneklerle açıklanmaya çalışılmaktadır.

Sonuç

Her insan ontolojik sorgulama ihtiyacı duyarak neden bu dünyada olduğunu, nereden geldiğini ve nereye gideceği sorularının cevaplarını öğrenmek istemektedir. Varoluşsal sorgulama fitri bir ihtiyaç ve hayatı anlam üzerine konumlandırmanın bir çabasıdır. Antik Çağ’dan günümüze bireylerin evreni, hayatı, kendi varoluşlarını sorguladıklarını bilinmektedir. Bu varoluşsal sorgulama iman açısından da önemlidir. İnsanı hakiki olanı araştırmaya yönlendirmektedir. Modern dünyada sorgulamalar dijital platformlarda yapılmakta, varoluşa ve kutsala ait sorgulamalar seküler bir zeminde gerçekleşmektedir. Ergen ve gençlerin kimlik ve kişiliklerini oluşturdukları dönemde din konusunda, kutsala ait sorgulama yapmaları inanç ve düşüncelerini sağlam zemine yerleştirmeleri açısından önemlidir. Bu dönemde sorgulamanın yapılması değil yapılmaması bilişsel ve duyuşsal tatmin açısından problem oluşturabilmektedir. Dolayısıyla ergenlik ve gençlik döneminde ergen ve gençlerin tasavvurlarını doğru şekilde inşa edebilmeleri için sorgulama yapmaları, araştırmaları gerekmektedir.

Dijitalleşen dünyada kutsala ait sorgulamaların sosyal medya platformlarında yapılması modern çağın imkanlarındandır. Aynı zamanda bilen ya da bilmeyen herkesin kutsal ile ilgili konularda düşüncesini konunun uzmanı gibi paylaşması soruların cevaplanmasından ziyade konuların yanlış anlaşılmasına, kafa karışıklığına ya da kutsalın basit görülmesine neden olmaktadır. Modernizm, postmodernizm, nihilizm gibi yaklaşımların etkisiyle ve ilmî ya da gündelik konuların sanal ortamlara taşınması sonucunda ortak davranış kalıpları oluşmaktadır. Özellikle fenomen, youtuber gibi sosyal medya ünlülerinin söylemleri ve tarzları kabul görmektedir. Artık ergen ve gençlerin konuştukları ortak bir dil ve ortak bir perspektif üzerine inşa edilen hayat anlayışı bulunmaktadır. Son 10 yılda hızlı bir şekilde yaygınlaşan ve ortalama 3 saat ve üzeri zaman geçirilen ortamlar formal bir eğitim dilimine dönüşmektedir. Mahremiyet algısından uzak, isteyen istediği gibi ahlaki ya da gayri ahlaki her türlü davranışı sergileyebileceği ortamlarda iletişim adabına dikkat edilmemekte ve kutsal profan bir şekilde sorgulanabilmektedir.

Allah, Hz. Peygamber, Kur’an ve ibadet konularındaki sorgulamalar ergen ve gençlerin gelişimlerine uygun sorularına cevap arayışından çok küçümseme ve alaycı bir tavır görülmektedir. Bu durum sadece İslâm dinine karşı saygısız bir tavrın gösterilmesine değil aynı zamanda tüm inançların modern çağa uymayan ilkel ritüeller

olarak sunulmasına neden olmaktadır. Kutsal ve kutsala dair konuların sosyal medyada sürekli olarak ve olumsuz şekilde gündeme getirilmesi bilişsel olarak olumsuzlukların kabul edilmesine imkân tanımakta, indirgemeci yaklaşımla sorgulama yapmak normal bir hâle gelmektedir. Öyle ki bu tavır gerçek hayatta da kendini göstermekte, kutsal ve kutsala ait sorular küçümseyici ve alaycı bir üslupla sorulmaktadır. Sorulan soru cevabını aramaktan ziyade bu durumun akla mantığa uymadığı izlenimi verilmektedir. Burada üzerinde durulması gereken hususlardan biri de sorgulama sürecini geride bırakmış yetişkinlerin de inançlarıyla çelişecek içerikleri modernlik adına paylaşmaktan imtina etmeyerek bu olumsuz tavır destekleyici mesajlar vermeleridir. Özellikle idol olarak görülen ve duygusal bağ kurulan yetişkinlerin kutsala yönelik olumsuz tavırları gençlerin tavırlarında belirleyici olmaktadır. Netice itibariyle sosyal medya platformlarında kutsal ve kutsala ait sorgulamalar üslup ve verilen mesaj açısından ergen ve gençlerin tasavvurlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu konuda teorik ve pratik çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Çalışmanın sonucunda başlıca öneriler şunlardır.

- Gündelik hayatta ve sosyal medyada dinî konularda sorulan sorular toplanıp, Allah tasavvuru, Kur'an, Hz. Peygamber'in hayatı ve ibadet olmak üzere dört başlık altında toplanabilir. Dört başlık altında toplanmış olan sorular konuların uzmanları tarafından gençlerin diline uygun şekilde yazılabilir ve bir kitapçık hâline getirilebilir.
- Dinî konularda sorulan sorulara uzmanlar tarafından cevaplandırılmış ve gençlerin ilgisini çekebilecek içerikler hazırlanarak sosyal medyada paylaşılabilir.
- Sosyal medyada ve gündelik hayatta gençlerin dinî konularda akıllarını karıştıran sorularla ilgili hazırlanmış olan bu kitapçıklar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerine ve ebeveynlere dağıtılabilir. Ayrıca gençlere bu soruların cevaplarının nasıl anlatılabileceği konusunda seminerler yapılabilir.
- Eğitim-öğretim yılı içerisinde belirli zamanlarda sosyal medya okur yazarlığı konusunda ergen ve gençlere seminerler verilebilir.
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Diyanet İşleri Başkanlığı birlikte bir çalıştay düzenleyebilir. Gençlerin de katılımcı olacağı bu çalıştayda sosyal medyada sorulan soruların cevapları ile ilgili sosyal medya platformlarında paylaşılacak içerikler hazırlanmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır.
- Gençlerin din hakkındaki sorularıyla ilgili animasyonlar hazırlanabilir.
- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Gençlik Merkezlerinde gençlere özel "Sokratik Tartışma" ya da "Büyük Sorgulama" gibi münazaralar gerçekleştirilerek dinin özünü ve hayatiliğini kavrama açısından çalışmalar yapılabilir. Böylelikle dinin sadece bir ritüel olmaktan ziyade hayatın içerisindeki problemlere nasıl cevap verdiği ve hayatı nasıl kolaylaştırıcı olduğu ortaya çıkarılabilir.
- Çağı haz ve hız çağı diyerek ötekileştirmek yerine aslında dinin bu çağın haz ve hızına nasıl hitap ettiğini göstermek gerekmektedir.
- Ebeveynlerin çocuklarının alacağı din eğitimini daha çok sure ezberletilmesi ya da dini bilgi yüklenmesi şeklinde algıladıkları ve bu noktadan hareketle özel ya da resmi eğitim kurumlarını tercih ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda çocuklara yoğun şekilde bilgi yüklenmekte, buna mukabil çocuklar bu bilgileri nerede, nasıl kullanacaklarını, bu bilgilerin hayatlarına ne kattığının farkına varamamaktadırlar. Çocuk ve ergenler ezberledikleri surenin anlamını bilmediği, Kur'an'ın hayata hangi değerleri kattığından haberdar olmadığı zaman dinden uzaklaşabilmektedirler. Bu bağlamda din eğitiminin hayata dokunacak şekilde verilmesi gerekmektedir.

- Sosyal medyada adab-ı muâşeret kuralları belirlenerek ölçülü davranma, saygı çerçevesinde soru sorma üzerine eğitimler verilebilir.
- MEB bünyesinde müfredatta “İletişim Ahlakı” başlıklı bir ders içeriği oluşturulabilir.

Kaynakça

- Abercrombie, N. vd. (1988). *Dictionary of Sociology*. London: Penguin Books.
- Akalın, Ş. H. (2011). *Türkçe Sözlük* (11. Basım). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akseki, A. H. (1983). *İslâm Dini İtikat, İbadet, Ahlak*. Ankara: Gaye Matbaacılık Sanayii ve Ticaret A.Ş.
- Ardoğan, R. (2009). "Taklîdî İmanın Geçerliliği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50(2), 39-70.
- Atheistrepublik. (2023). " God works mystreious, ineffective and breathtakingly cruel ways". *Instagram*. (Erişim: 25.08.2023). <https://www.instagram.com/atheistrepublik/>
- Ateizm Derneği TV. (2021). "Allah'a İnanmamak İçin 10 Sebep". YouTube. (Erişim: 25.08.2023) <https://www.youtube.com/watch?v=cCwgsBewGe4&t=201s>.
- Bekaroğlu, Ş. B. (2011). "Doktor-Hasta İlişkilerinde Sosyal Medya Kullanımı", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 13, 145-165.
- Budak, E. (2023). *Erken Çocukluk Döneminde Değerler Eğitimi Bağlamında Mahremiyet Eğitimi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Camus, A. (1998). *Başkaldıran İnsan* (Yücel, T. Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali Seyyid Şerîf Hanefî. (1985). *Ta'rifat*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Çamlıdere, M. (2018). *Din Ekranda Nasıl Durur? Medyada Dinin Popüler Temsilleri*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Deniz, Y. (2018). “tanrı kelamı değildir”. YouTube. (Erişim tarihi: 25.08.2023). https://www.youtube.com/watch?v=5Z6_xq0IQ3c&t=224s
- Deniz, Y. (2020). “Muhammedin Karıları”. YouTube. (Erişim tarihi: 25.08.2023). <https://www.youtube.com/watch?v=w-x3A5p23cc>
- Doğan, M. (2011). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Yazar Yayınları.
- Düzgen, Ş. (2020). *Popüler Kültür Bağlamında Sosyal Medya ve Din: Sözler Köşkü Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem İbn Manzur. (2010). *Lisânü'l-Arabi'l-Muhit*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Fragar, R. (2005). *Kalp Nefs ve Ruh* (Kapaklıkaya, İ. Çev.). İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Güç, A. (1998). "Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı". *Dinler Tarihi Araştırmaları I*, Ankara: Sempozyum: 08-09.Kasım.1996).
- Heidegger, M. (1977). “The Question Concerning Technology”. *The Question Concerning Technology and Other Essays*, (Lovitt, W. çev.) New York: Harper & Row Publishers.
- Islam, T. (2019). The Impact Of Social Media On Muslim Society: From Islamic Perspective. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, 3(3), 95- 114.

- Jimmie, M. (2014). Definition and Classes of Social Media. Harvey, K. (Ed.), *Encyclopedia of Social Media and Politics*. U.S.A.: Sage Publications.
- Karaman, F. vd. (2006). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Karaduman, N. (2017). "Popüler Kültürün Oluşmasında ve Aktarılmasında Sosyal Medyanın Rolü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XLIII*, 7-27.
- Kolektif. (2007). *İlmihal 1. Cilt / İman ve İbadetler*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kuşçu, E. (2011). "Kutsal Kavramını Yeniden Düşünmek: Mana Modelinden Düzen Nosyonuna Doğru", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11(3), 165-186.
- ListeList. İnsanların Erotik Fotoğraf ve Videolarını Satarak Para Kazandıkları İçerik Kanalı OnlyFans Hakkında Bilmeniz Gerekenler. <https://listelist.com/onlyfans-nedir/> (09.06.2023).
- Merter, M. (2006). *Dokuz Yüz Katlı İnsan* (1. bs). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Mütercim Âsım Efendi. (2013). el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi. (Koç, M. Çev). İstanbul: T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. III. Cilt
- Obar, J. A., & Wildman, S. S. (2015). "Social Media Definition and The Governance Challenge: An introduction to The Special Issue", *Telecommunications policy*, 39(9), 745-750.
- Okuyan, M. (2019). *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Özbay, O., & Dağıtmaç, M. (2017). *Dijital Haçlı Seferleri*. İstanbul: Motto Yayınları.
- Özdemir, R. (2012). "Fıkıh Usûlü Açısından Taklîd", *Hikmet Yurdu*, 5(9), 137-161.
- Özdenören, R. (1996). *Yeni Dünya Düzeninin Sefaleti*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Peck, M. Sc. (2019). *Az Seçilen Yol* (Özer, R. Çev.). İstanbul: Akaşa Yayıncılık.
- Russo-Netzer, P. (2016). "The Search for Meaning in life-theoretical, Experiential, and Educational Aspects", *The International Forum for Logotherapy*, (38), 72-78.
- Sayar, K. (2018). *Olmak Cesareti*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Thompson, J. (1995). *The Media and Modernity: A Social Theory of The Media*. California: Stanford University Press.
- Twenge, J. M. (2018). *İ-Nesli* (Gündüz, O. Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Ünverdi, M. (2012). "Kur'an'da Aklın İşlevselliği ve Tahkiki İmanın İmkânı", *Diyanet İlmî Dergi*, 48(2).
- Yazıcı, T. N. (2018). Gençlerin Sosyal Medya Kullanım Sıklıkları İle Materyalistlik Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, A.,&Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yorulmaz, B. (2015). Dijital Oyunlardaki Din ve Din Eğitiminde Dijital Oyunların Kullanılma İmkânı, *Dijitalleşen Din* içinde, ed. Mete Çamdere vd. İstanbul: Köprü Yayınları.
- Yücedoğru, T. (2005). "Mukallidin İmanı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1).